

AZ EGYÉNISÉG ÉS KÖZÖSSÉG FEJLŐDÉSTENDENCIÁIRÓL **A SZOCIALISTA TÁRSADALOMBAN**

Az emberek egyénivé vált szükségleteiben — függetlenül attól, hogy tudatában vannak vagy nincsenek — *sajátos* (osztály-, réteg-helyzet, munkamegosztási ág, társadalmi hierarchiában betöltött hely és szerep stb.) *társadalmi* feltételek, szükségletek és érdekek tükröződnek vissza. Éspedig úgy, ahogyan azok már az egyéniség egészen (kultúráltság, szakképzettség, tudatosság, tehetség stb.) átformálódtak, egyénivé lettek. Ezt (hegeli terminológiával) úgy fejezhetjük ki, hogy a különböző formájú és tartalmú objektív *társadalmi* szükségletek és feltételek az egyéni létfeltételekben és szükségletekben „megszűnten megmaradnak” és különböző formában és tudatossággal a szubjektum szükségletévé alakulnak. Ezek a szükségletek — közvetve — tehát az emberek fején „keresztülhaladva”, különböző színvonalú tudatossággal ösztönzik legközvetlenebbül a sokirányú emberi tevékenységet.

Az elmondottakból ered, hogy felfogásunk szerint a valódi egyéni érdek* — és nem közvetlenül az egyéni szükségletek — a különböző formájú és tartalmú *társadalmi érdekek* „egy inkább különös létezési módja, miként a társadalmi érdek egy inkább általános egyéni érdek (Marx).

Itt tehát arról van szó, hogy bár az egyén szükségletei (még az ún. természeti-biológiai szükségletei) és érdekei is mindig társadalmilag alakultak és így társadalmi tartalmúak, ennyiben megegyeznek egymással, de ugyanakkor *különböznek* is egymástól abban, hogy az egyéni szükségletek — minden társadalmi tartalmuk ellenére — alapvetően az *egyénnre*, a személyre vonatkoztatott lét- és fejlődéstényezők, ezzel szemben az *egyéni érdekek* mindig társadalmi érdekek, szükségletek és követelmények formájában tartalmazza az egyéni szükségletek kielégítésének *módját és lehetőségeit*. Az egyéni érdek tehát közvetlenül összekapcsolja az egyéni szükségleteket a társadalmi követelményekkel és érdekekkel. Vagyis a valóságos érdek által van közvetlen vonatkozása az egyes embernek a társadalmi lét- és fejlődéslehetőségekkel.

Az egyén és a társadalom, illetőleg az egyén és a társadalom különböző csoportjai, rétegei, közösségei közötti közvetlen kapcsolat tehát az érdekeken keresztül közvetítődik. Az azonban a társadalom történelmileg meghatározott formájának és fejlődésének kérdése, hogy milyen az egyén és a közösség, illetőleg az egyén és társadalom különböző formájú csoportjai, rétegei, közösségei, általában az egyén és társadalom egymáshoz való viszonya, kapcsolata. Ez a történelmileg-társadalmilag meghatározott egymáshoz való viszony az egyén társadalomtól, illetőleg a társada-

* Az egyéni érdek fogalmát, ahogyan ez a következőkből kiderül, mi nem egészen abban az értelemben használjuk, ahogyan mások, pl. Farkas Endre a személyiség érdeke fogalmának tartalmát kifejezi. (Lásd: *Érdekvizonyok és erkölcs* c. cikkét; „Érdekvizonyok a szocializmusban”. Bp. 1973, Kossuth, 98. l.). Felfogásunk szerint az egyéniség vagy személyiség érdektárgyában nem kétféle *érdektípus*: az individuális és társadalmi érdek különböző formái, hanem az individuális *szükségletek* és a társadalmi *érdek* különböző formái, mint az egyéni szükségletek kielégítés módját meghatározó tényezők ötvöződnek össze.

lom különböző közösségi formáitól való ugyancsak társadalmilag-történelmileg meghatározott *elkülönülésének* fokától függ. Más szavakkal: az egyéniség fejlődésének is kérdése e közvetítettség.

Az említett viszonyok és kapcsolatok határozzák meg, hogy az egyén szükségleteit alapvetően magára vagy alapvetően a társadalomra vonatkoztatott formában elégítheti-e ki. Éspedig úgy, hogy azok nemcsak egyszerűen létét, hanem egyéniségének mindenoldalú fejlődését is biztosítják. Itt azonban újabb probléma jelentkezik: amennyiben az is kérdés, hogy az egyéniség fejlődésének ez a mindenoldalúsága (még a társadalmi követelményekre és szükségletekre vonatkoztatott egyéni szükségletkielégítés alapján is) csak mások, tehát más egyéniségek létének és fejlődésének rovására vagy más egyéniségek lét- és fejlődésszükségei kielégítésével párhuzamosan oldódik meg. Marx mutatta ki, hogy ott, ahol az emberiség fejlődése antagonisztikus ellentétek alapján megy végbe, az emberi nem képességeinek fejlődését „csak az egyéni fejlődés legrettenetesebb eltérőzlásával biztosítják és valósítják meg”¹.

Közismerten ez a helyzet a polgári társadalomban is. A polgári társadalom egyéne a magántulajdon, az árucserre—pénzviszonyok alapján elkülönült szükségleteit (a különböző társadalmi követelményekkel és szükségletekkel egyezően) alapvetően *magára az egyénre* vonatkoztatott formában, tehát *magánérdekei* alapján elégíti ki, ami *individualista* magatartásvizonyokat erősít benne. Ezzel szemben a szocialista társadalmi viszonyok között élő egyén alapvető társadalmi viszonyai — a társadalmi tulajdon és az ezen alapuló hatalmi és más társadalmi viszonyok — alapján olyan követelmények keletkeznek, hogy az egyéniség szükségletei kielégítésmódjában vegye tekintetbe a *társadalmi követelményeket* is. E követelmény megvalósulása az egyén és a társadalom, pontosabban az egyén és a különböző közösségformák egyre szilárduló kapcsolatát és összhangját is megteremti, és mindezekkel együtt az egyén *közösségi* természete erősödik.

Ha más oldalról fogalmazzuk meg ez utóbbi problémát, azt mondhatjuk: ha a szocializmus viszonyai között az egyes emberek *valódi* egyéni érdekeik alapján cselekednének, nagyobb társadalmi hatalommal rendelkeznének. Ez azt jelenti, hogy a különböző formájú tevékenységük gyorsabb társadalmi haladást eredményezne, és vele egyéni szükségleteik a társadalmi követelményeknek megfelelő kielégítést nyernének, és egyéniségük sokoldalúan a közösségi követelményeknek megfelelően alakulna. Az emberek azonban számos olyan tényező folytán, amelyeket Marx *A gothai program kritikájában* említ,* nem mindig valódi egyéni érdekeiktől indítatva, mint inkább és közvetlenül egyéni szükségleteiktől, *vélt* érdekeiktől ösztönözve cselekszenek. Mindezek alapján — ismételten aláhúzzuk — számunkra úgy tűnik, hogy különbséget kell tennünk az egyéni *érdek* és az egyéni *szükséglet* között.

Az egyéni szükségletek — véleményünk szerint — tágabbak is, meg szűkebbek is az egyéni érdeknél. A *valóságos egyéni érdekek* — ahogyan ezt már említettük — a szocializmus viszonyai között az egyéni szükségletek olyan kielégítésmódját tartalmazzák, amelyek a *mindenkori társadalmi fejlődést szolgáló követelményekkel egybeesnek*. Következésképpen a valóságos egyéni érdek nemcsak az egyéni szükségleteket foglalja magában, hanem a társadalmi normáknak, érdekeknek, követelményeknek

¹ Marx: *A tőke*. III. Bp., 1951, Szikra. 118.

* „Nekünk itt nem olyan kommunista társadalommal van dolgunk, amely saját alapján *kifejlődött*, hanem ellenkezőleg, olyan, amely a tőkés társadalomból éppenhogy *keletkezik*; amely tehát minden vonatkozásban, gazdaságilag, erkölcsileg, szellemileg még magán viseli annak a régi társadalomnak anyajegyeit, amelynek méhéből származik...” (MEM. 19. köt. Bp., 1968, Kossuth. 18. 1.).

megfelelő kielégítési *módját* is. Ezért a mindenkori valódi egyéni érdek felismerése mindig *társadalmi tudatosságot*, tehát szocialista világnézetet és meggyőződést tételez fel. Ennélfogva a valóságos egyéni érdeken nem egyszerűen tudatosult egyéni szükségletet kell értenünk — hiszen az ember természetesen bizonyos színvonalon mindig tudatában van szükségleteinek, legalábbis abban az értelemben, hogy tud szükségleteiről és azokat cselekvése céljává téve ki akarja elégíteni — hanem az *egyéni szükségleteknek a társadalmi fejlődéskövetelményekkel egybeeső tudatosulását*.

Világítsuk meg ezt az álláspontunkat egy egyszerű példával: Alapvető egyéni szükségletnek mondjuk az embereknek azt a törekvését, hogy pl. jobban és kényelmesebben éljenek viszonyaink között. De ha ezt a célt valaki — tételezzük — a spekuláció fogalmában kifejezhető módszerek révén törekszik elérni, bár — ugyancsak tételezzük fel — kielégíti egyéni szükségletét a jobb, a kényelmesebb élethez, de ez a kielégítési mód nem lehet a társadalmi érdek „különös létezési módja” a szocializmus viszonyai között, mert éppen megsérti azt. Hiszen a társadalom és mások egyéni érdeke rovására, társadalmilag hasznos munka nélkül és egyénisége polgári jellegű kvalitásait (az individualista tulajdonságokat) erősítve, tehát egyénisége demoralizálása révén jut anyagilag jobb létkörülményekhez. Az egyéni szükségleteknek ez vagy ilyen fajta *kielégítés-módja* végső fokon ellentmond nemcsak a társadalmi, hanem az egyén *valóságos* érdekének is, következésképpen legfeljebb csak *vélt* érdeke lehet az embernek, az embereknek viszonyaink között.

Értelmezésünk szerint tehát az egyéni szükségletek annyiban szubjektívek, amennyiben közvetlenül magára a társadalomtól ilyen vagy olyan színvonalon *elkülönült* egyénre vonatkoztatott lét- és fejlődésfeltételt jelentenek. Ugyanakkor a *valódi* egyéni érdek objektív, minthogy ez utóbbi a szubjektum szükségleteit közvetve fejezi ki, éspedig az objektív társadalmi lét- és fejlődéskövetelményeknek megfelelő színvonalon tartalmazza. Ezért nem véletlen az sem, hogy a szocialista társadalom nem egyszerűen és közvetlenül az egyéni szükségleteket önmagukban, hanem az egyéni szükségletek *közvetett* normáját, „másletét” — tehát a társadalmi lét- és fejlődéskövetelményekkel egyező kielégítés módját (amit mi valódi egyéni érdeknek nevezünk) teszi az egyén termelő és minden más társadalmi tevékenysége alapvető mozgatójává, ösztönzőjévé. A valóságos egyéni érdek mind tartalmában, mind kielégítési módját tekintve, tehát *egyszerre és egyben egyénre és társadalomra vonatkoztatott lét- és fejlődésszükséglet*.

Éppen ebben az összefüggésben ragadható meg az egyéni szükséglet és az egyéni érdekviszonyok az a vonatkozása — amelyet fentebb említettünk —, hogy az egyéni érdek *tágabb* az egyéni szükségletnél. Például a társadalmilag hasznos alkotó munka, a közéletiség, a szocialista öntudat, a személyiség mindenoldalú fejlesztése, stb., stb. viszonyaink között még nem váltak minden egyén szükségletévé. Ugyanakkor mert — tegyük fel — a társadalmilag hasznos alkotó munka még nem tartozik minden egyén szükségletei közé, ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy ne lenne *minden* egyénnél a valóságos egyéni érdek tartalmának lényeges része. Sőt úgyannyira része a valóságos egyéni érdeknek, hogy a társadalmilag hasznos munka követelményének érvényesítése biztosítja az egyén szükségletei kielégítésének és egyénisége fejlesztésének tágabb körű lehetőségeit is a szocializmus viszonyai között. Ezért a valódi egyéni érdek — éppen társadalmi követelményeket, érdekeket, szükségleteket tartalmazó vonatkozásainál fogva — *egyrészt* azt a funkciót teljesíti, hogy a *társadalmi lét- és fejlődéskövetelmények* színvonalán érvényesítse az egyéni szükségleteket; *másrészt* — ami az előbbtitől elválaszthatatlan — az a *társadalmi lét- és fejlődéskövetelmények és szükségletek egyéni szükségletté válásának* folyamatát előre vigye az egyénnél; és végül másik oldalról: az *egyéni* szükségletek fejlődését, megváltozását

az egyéni érdek kifejezze, és e változásokat mintegy „átültesse” a társadalmi lét- és fejlődés követelményekbe és szükségletekbe, azoknak folytonos és objektíve megérett átalakulását biztosítsa.

A valódi egyéni érdek (bizonyos színvonalon történő) érvényesülése biztosítja tehát a szocializmus viszonyai között azt, hogy a *legkülönbözőbb* osztály-, réteg-csoport- stb. helyzetű, és a *legkülönbözőbb* munkamegosztási ágban, szerepkörben, *különböző* képességgel, felkészültséggel, kulturáltsággal, tudatossággal stb. tevékenykedő emberek, *eltérő* egyéni szükségleteik ellenére, tevékenységükkel lényegében egy irányban hatnak, a különböző színvonalú társadalmi érdek megvalósulását szolgálják, vagyis a társadalom szocialista jellegét erősítik és fejlesztik.

* * *

A valódi egyéni érdek (mind teljesebb) érvényesülése (minthogy szerves kapcsolatban van a társadalmi követelményekkel is) biztosítja a tevékenykedő emberek különböző színvonalú és fajtájú együttműködése *szocialista közösségi* jellegének erősítését is. Más megfogalmazásban: a szocialista közösség formálásának és fejlődésének *legvégső objektív* alapja abban van, hogy a termelőerők és a szocialista termelési viszonyok fejlesztésének szerves részét képezi az emberek szervezett együttműködése követelménye, és e fejlődésszükségletnek és követelménynek megfelelően érvényesíti az egyén szükségleteit és képességeit. E szervezett társadalmi együttműködés alapjává és ösztönzőjévé — ismételjük — nem közvetlenül és nem egyedül a különböző egyéni szükségleteket teszi, amelyek egoista, individualista tendenciákat érvényesíthetnének, amennyiben a társadalmi érdek különböző formáitól elszakadnak. De nem is közvetlenül és egyedül különböző formájú és színvonalú társadalmi követelményeket és érdekeket, amelyek viszont az egyén konkrét, sajátos szükségleteitől szakíthatnának el, s így a személyes érdekelttség megvalósításában távolinak, elvontnak tűnnének. Ezért a személyes szükségleteket „megszüntén-megtartva”, azaz különböző színvonalú társadalmi érdekre vonatkoztatott formában, vagyis egyéni érdekké vált „máslétében” teszi az egyéni tevékenység társadalmi ösztönzőjévé.

A (változatos formájú és színvonalú) *szocialista közösség* az elmondottak alapján az *egyéneknek olyan társadalmi és egyben egyéni célokat megvalósító, szervezett együttműködésen alapuló tevékenység-formát jelent, amelyben az egyes emberek személyes szükségletei* (különböző színvonalon) *társadalmi vonatkozásban, tehát egyéni érdekké alakulva* szolgálják a társadalmi és az egyéni érdek kielégítését, valamint az *egyén és társadalom történelmileg lehetséges sokoldalú fejlődését*. Minthogy a valódi egyéni érdekekben az egyéni szükséglet meghatározott társadalmi követelmények színvonalán fejeződik ki, éppen e társadalmiság (társadalmi érdekek, szükségletek, normák és egyéb követelmények) bizonyos fokú jelenléte az egyéni szükségletek kielégítésében képezi az objektív alapját az egyén és a különböző formájú közösség és (szélesebb értelemben) a társadalom közvetlenebb egységének. Ezért az egyének bizonyos színvonalú szervezett társadalmi együttműködése és közösségi jellegű kapcsolata is céljai objektíve számukra nem idegen viszony, nem idegen „dolog”, hanem éppen mindenoldalú emberi fejlődésüknek leglényegesebb formája.

Az említett tényben a különböző formájú szocialista közösségek társadalmi viszonyainak magasabbrendűsége fejeződik ki a polgári társadalmi viszonyokkal szemben. A polgári társadalomban ugyanis a *személyek* társadalmi vonatkozásai a tőke által uralt csereértékek cseréjében a „dolgok” (magántulajdon, áru-, pénz-, piacviszonyok) társadalmi viszonyulásaivá változtak, és ennek alapján az emberi viszonyok *dologi* közvetítésűvé idegenedtek. Mindezek alapján a polgári társadalmi viszonyok olyan ellentmondást hordoznak, amelyben „az egyén önmagától és má-

soktól való elidegenülésének általánosságával először termeli meg vonatkozásainak és képességeinek általánosságát és mindenoldalúságát is”.² Ezt a kapitalista viszonyok között létrejött ellentmondást az egyén fejlődésében a szocialista társadalom a személyiségnek a társadalmi tulajdonviszonyok és termelőeszközök fejlődéskövetelményeinek megfelelő képességek és tulajdonságok fejlesztése és felhasználása révén oldja meg. Az ellentmondás megoldásának objektív *eszköze*: a valódi egyéni érdekek alapján történő tevékenységük; és objektív *formája*: szocialista közösséggé formálódó együttműködésük.

Ez az egész megoldásfolyamat — az egyéni érdek érvényesítése alapján — az egyéniség fejlesztésében nyilvánvalóan ellentmondásokat is hordoz. Ezek az ellentmondások azonban a szocializmus történelmileg szükségszerű és végeredményben fejlődést eredményező ellentmondásai. Ez az ellentmondásos folyamat az egyéniség fejlesztése szempontjából éppúgy magában rejtja a *polgári* feltételek alapján fejlődött egyén *individualista* természetének tekintetbe vételét, mint a polgári társadalmi viszonyoktól és az ott kialakult individualista természetétől való *elszakadásának*, tehát *közösségi* vonásai formálásának és fejlesztésének szükségletét. Ezért a történelmi ellentétek romantikus, leegyszerűsítő, apologetikus értelmezését jelenti csupán azt állítani, hogy az egyéni érdek (amit gyakran vélt érdekek szerint értelmezhetnek és értelmeznek az emberek) megvalósítása alapján történő együttműködés, amely — az alapvető fejlődéstendenciákat tekintve — a szocialista közösségi viszonyok fejlesztését eredményezi a társadalomban, az emberek csoportjaiban és a közösségi természet elmélyülését segíti elő az egyéneknél, nem tartalmaz egy *másik* ellentétes (igaz, alárendelt) tendenciát, a polgári jellegű elkülönülés és az individualista-egoista vonások fenntartásának lehetőségét is az embereknél. Hiszen ez utóbbi vonások fenntartásának lehetősége abból a fentebb már említett viszonyokból adódóan is megvan, hogy a szocialista viszonyok mai fejlettsége lényeges eltéréseket mutat az egyének társadalmi (osztály-, réteg-, csoport- stb.) helyzetében; továbbá különböző munkamegosztási ágakban és társadalmi szerepkörben dolgoznak; különböző a hatalmi helyzetük; különböző a felkészültségük, kulturáltságuk, képességük, jellemük, világnézetük, tudatosságuk stb. Mindezek alapján természetesen eltérően alakulnak egyéni szükségleteik és különböző a szükségleteik társadalmi követelményekre vonatkoztatottságának és kielégíthetőségének színvonala is. Ezek a különbségek pedig viszonyaink között még éltetik, sőt újratermelik az egyének ilyen vagy olyan színvonalú és formájú szembeállítását egymással, a szűkebb körű közösségükkel és tágabb értelemben a társadalommal is. Ezek és hasonló jellegű különbségek és ellentmondások létrehozzák tehát az egyének és az egyének csoportjai (főleg klikkjei) közötti szembenállást és a nyílt vagy rejtett, durva vagy éppen kifinomult eszközökkel és formákban (irigység, intrika, pletyka, a hatalom szubjektív felhasználása stb., stb.) folytatott *egoista* jellegű egymás közötti harcukat is.

Továbbá, bármennyire kétségtelen is az, hogy a szocializmus *alapvető* fejlődéstendenciája az egyéni szükségleteknek az objektív társadalmi érdekekkel, követelményekkel és normákkal egybehangzó és az emberi együttműködés és egyéniség *kollektív* jellegét erősítő és fejlesztő kielégítése, mégis a fent jelzett ellentmondások csak erősítik azt a lényegében általános érvényű emberi gyakorlatot és szokást, hogy az emberek szükségleteiket mindenekelőtt *magukra* vonatkoztatják és értelmezik, és természetesen ebben az összefüggésben törekszenek kielégíteni is. És mint a szocializmus építésének gyakorlata mutatja, az már az általánosabb társadalmi feltételek kérdése, hogy a társadalom a különböző intézményein keresztül milyen eszközökkel és

² K. Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*. MEM. 46/II. köt. 79. l.

mechanizmusokkal (hatalmi, jogi, gazdasági, pedagógiai, erkölcsi, propaganda, stb., stb.) és azoknak milyen színvonalú működtetésével képes az egyéni szükségleteket és kielégítésük lehetőségeit az objektív társadalmi érdekek, követelményeknek és szükségleteknek megfelelő útra terelni.

Az elmúlt több mint két évtized története a szocialista országok számára azt nyilvánvalóvá tette, hogy az említett probléma legalábbis snehezen oldható meg a néptől *elszakadt* „népboldogító” elképzelések révén. De nehezen oldható meg ez a probléma az objektív feltételektől *elszakadt* propaganda, agitáció és nevelés révén is. És még kevésbé oldható meg *egyedül* hatalmi és erőszakos eszközökkel, parancsolással. Ez utóbbiak, még ha helyesen használjuk is fel a társadalmi feltételeket, a megoldásnak csupán egy-egy oldalát, egy-egy eszközt jelentik.

* * *

A jelzett probléma megoldásának ugyancsak *egyik* része, de ugyanakkor a *legalapvetőbb része* kétségtelenül olyan gazdasági eszközök, anyagi ösztönzési rendszer kialakításában volt és van, amely az egyéni szükségletek kielégítésére való törekvést az objektív társadalmi fejlődéskövetelményeknek megfelelően képes biztosítani. Amely tehát a lehető legteljesebben érvényesíti a szocialista társadalomnak azt az alapelvét, hogy mindenki a társadalmilag hasznos munkája révén és arányában jusson egyéni szükségletkielégítést szolgáló javakhoz, általában jóléthez.

Általános megfogalmazásban azt mondhatjuk: minél teljesebben érvényesül ez az alapelv a társadalmi gyakorlatban, annál inkább erősíti az embereknek azt a meggyőződését, hogy viszonyaink között csak a társadalmilag hasznos munka hozhat jobb életszínvonalat, emberi megbecsülést stb., stb. Ennek az elvnek gyakorlati megvalósulása egyúttal elősegíti nemcsak az egyén szakismeretének, képességeinek fejlesztését és társadalmi felhasználását, hanem a szocialista meggyőződése és erkölcsi tulajdonságai pozitív értelmű átalakítását is magával hozza.

Ám nem kevés eset azt is tényszerűen tanúsítja, hogy *egyedül* a személyes anyagi ösztönzési rendszer révén az emberek egyéni szükségleteiket voltaképpen anélkül is kielégíthetik, hogy tudatosulna bennük közösségi érdekük, hogy tehát szocialista közösségi öntudatuk, világnézetük, meggyőződésük és főleg szocialista erkölcsiségük, de általában egyéniségük szocialista jellege a társadalmi kívánsalmaknak megfelelően fejlődne.

Az elmondottakkal alá kívántuk húzni azt, hogy társadalmunk mindenoldalú erősítése és fejlesztése szempontjából is *egyik* legfontosabb követelmény volt és marad olyan anyagi-gazdasági ösztönzési rendszer kialakítása, amely az egyént anyagi létfeltételein, tehát *létfeltételeinek legfontosabbikán* keresztül ragadja meg és az egyéniség valódi érdekét érvényesíti. Ezzel együtt azonban az is tény, hogy a gazdasági ösztönzés az egyént inkább „kívülről” irányítja, pontosabban egy vonatkozásban ragadja meg. Tehát az *anyagi-gazdasági létén* keresztül mozgatja a társadalmi-gazdasági követelmények irányába, és pedig tulajdonképpen nagyon sokszor anélkül, hogy az *egész embert*, illetőleg az ember egyéniségének egészét szocialista tudata és öntudata, erkölcsi-politikai jellemvonásai mai szükségletének megfelelő fejlesztésén keresztül is megragadná. Ennek lehetősége persze függ az egyén már eddig kialakult meggyőződésétől, öntudatától, általában egyéniségének szocialista értelemben vett fejlettségétől is.

A gazdasági ösztönzési rendszer — a fentebb jelzett problémák ellenére is — az egyéniség szocialista jellegű fejlesztése szempontjából végső fokon nagyon pozitív szerepet játszik: a személyes anyagi ösztönzési rendszernek nagy jelentősége ebben a vonatkozásban tulajdonképpen abban van, hogy egyrészt a szocialista világ-

nézet és meggyőződés hiánya vagy alacsony színvonala ellenére is a társadalmi-gazdasági fejlődés szükségletei irányába mozgatja az embereket. Másrészt a személyes anyagi ösztönzés az egyéniség képessége, tudása, önálló gondolkodási és kezdeményező készségének fejlesztése révén *felfokozta az alkotókedvet*. Még akkor is így van ez — mint ez megtörténik —, ha a kezdeményező-, a gondolkodó- és alkotókészség esetenként a társadalmilag káros kispolgári-polgári jellegű érvényesülési lehetőségeit is keresi, megtalálja vagy megtalálni törekszik.

A személyes anyagi ösztönzés az üzemnek, általában a munkahelynek, az egyénnek, a társadalomtól, általában a nagyobb közösségtől való relatív önállósága, autonómiaja révén — ami gazdasági rendszerünknek szintén lényeges része — talán a leginkább kínál lehetőséget arra, hogy egyes egyéneknél, embercsoportoknál felszínre hozza a kispolgári-polgári jellegű törekvéseket a nagyobb jövedelemszerzésre. Ám az ilyenféle törekvések realizálásának paradoxona az, hogy ugyanakkor mintegy mindenki számára *észrevehető formában szembeállítja* e kispolgári-polgári törekvéseket a társadalom pozitív tendenciáival és ennek révén gyors és hatékony leküzdése eszközének, útjának, módjának keresésére és szükségességére ösztönzi a társadalom állami intézményeit és társadalmi szervezeteit, de a szocialista meggyőződéssel bíró embereket és kisebb közösségeket is. Ennyiben nemcsak e káros tendenciák *nyíltabb* felszínre kerülésének, *felismerésének* lehetőségeit tartogatja, hanem egyúttal *leküzdésük* mindenki számára érthető formái és eszközei felfedezésére és hatékony működtetésére is sarkall. De az ilyen és hasonló polgári és kispolgári jellegű tendenciák fokozott érvényesülése vagy érvényesülésének lehetősége az anyagi ösztönzés révén egyben csak méginkább aláhúzza azt a szükségyszerűséget, hogy szocialista értelemben szabad, mindenoldalú egyéniséget és személyiséget alakítani csak *mindenoldalú* társadalmi eszközök és szocialista jellegű hatások eredményeként lehet.

Köztudott azonban az is, hogy az egyén valóságos érdekének tartalmát sem lehet — bármennyire is ez az egyik legfontosabb — a gazdasági tényezőkre szűkíteni. Hiszen az egyéni érdek a gazdasági tényezők mellett, vagy inkább ezeken keresztül más (politikai, jogi, erkölcsi, esztétikai, kulturális stb.) szükségleteket és követelményeket is magában foglal. Következésképpen nem csupán a termelőtevékenység, a munka, hanem velé együtt a *munkán kívüli társadalmi tevékenység* különböző formái (politikai, kulturális stb., stb.), és így általánosabb társadalmi feltételek és eszközök szolgálnak (pl. nevelés, propaganda, stb.) alapul ahhoz is, hogy e formák *együttesen* tudatosítsák az emberekben *valódi* érdeküket és az együttműködésük szocialista közösségi jellegét. A szocialista közösségi együttműködés és tevékenység különböző formáin keresztül tudatosítják magukban az emberek azt, hogy a sokrétű társadalmi tevékenység révén és természetesen az objektív társadalmi feltételek alapján, maguk alakítják társadalmi és egyéni viszonyaikat, érdekeiket, szükségleteiket, normáikat és kielégítésük követelményeit is, miközben érvényesítik és fejlesztik személyiségüket.

Természetesen hosszantartó és esetenként a fentebb jelzettek értelmében súlyos ellentmondásokkal terhes folyamat ez, amelynek révén a társadalom egyéneiben széleskörűen mint különböző formájú közösségi együttműködés eredménye tudatosodik valóságos egyéni érdekük, és ezzel együtt az is, hogy a társadalmi szükségletek, követelmények szintén saját tevékenységük eredménye és mércéje, amely tőlük nem idegen, nem velük szembenálló tényező, hanem általuk ellenőrizhető és irányítható, saját hatalmuk. Ennek a ténynek tudatosulásában igen fontos — talán a legfontosabb — szerepet a széleskörű és a társadalom minden rétegét és tevékenységi szféráját egyre jobban átfogó *demokratizmus* gyakorlatának megvalósulása játssza. A demokratizmus révén ugyanis mindenki képessége, tudása, meggyőződése szerint tulajdonképpen egy bizonyos társadalmi helyzetéből eredő szinten saját társadalmi

hatalmát próbálgatja és gyakorolja a társadalom és saját hasznára. Következésképpen a szocialista demokratizmus tulajdonképpen a hatalom *kollektív-szocialista* jellegének fejlesztése is, amely rendkívül nagy jelentőséggel bír az egyéniség szocialista öntudatának, de általában szocialista tulajdonságainak (főleg a megfontoltság, fegyelem, kötelességtudat, jog stb.) fejlesztésében. Éppen ezért megvalósulásának foka és formája is nemcsak a szocialista társadalmi feltételek fejlesztésének, hanem a szocialista egyéniség alakításának is fontos összetevője.

A szocializmus viszonyai között számos objektív szükségszerűség teszi az egyéniségek kötelességévé a legkülönbözőbb formájú kollektívákat teremtő társadalmi együttműködést. E tényezők tulajdonképpen a következők: viszonyaink között az egyének mindegyike ilyen vagy olyan formában *tulajdonos*, illetőleg *tárustulajdonos*, és közvetve vagy közvetlenül a *hatalom birtokosa*, de *termelő* is egyben. Ezért egyre átfogóbb és elmélyültebb társadalmi együttműködésük nemcsak a termelő, hanem a tulajdonosi és hatalmi tevékenységgel összefüggő irányító és ellenőrző jellegű munka is, ami a szocialista kollektívák különböző színvonalú (munkahelyi, községi, városi stb., stb.) formáiban a demokratizmus révén nyert megvalósulást. Mindezek révén a szocialista közösségek megszüntetik a tulajdon, a hatalom és a munka elszakadásának polgári formáját. De nem szüntetik meg — mint erre fentebb már utaltunk — az eltérő társadalmi (osztály-, réteg-, munkamegosztás és a munkamegosztásban, játszott szerep stb.) helyzetükből és egyéni tulajdonságaikból (képeség, kulturáltság, tudatosság, jellem stb.) eredő eltéréseket, különbségeket és ellentmondásokat az emberek között. Ezek a különbségek és ellentmondások nemcsak a magánéleti, hanem a közéleti elkülönülésnek és szembenállásnak (pl. a klikkesedésnek) is alapját képezik, amelyek aztán nem lényegtelen szerepet játszanak a létfeltételek és az emberi tulajdonságok alakulásában, és természetesen nem kevésbé befolyásolják *azonos* társadalmi vonatkozásaik alapján történő közösségé szerveződésük színvonalát. Mégis, minthogy a közösségi viszonyoknak a társadalmi tulajdonviszonyok képezik a legmélyebb alapját, ez határozza meg végeredményben a közösség társadalmi-emberi viszonyainak továbbfejlődését, és a különbségek és az ellentmondások leküzdésének lehetőségeit is.

* * *

A közösségi-társadalmi viszonyokat a szocializmusban az jellemzi, hogy itt a termelés és általában minden tevékenység célja az ember egyéni szükségleteinek, jólétének és az egyén személyiségének a *társadalmi lét- és fejlődéskövetelmények* szellemében történő kielégítése, alakítása és fejlesztése.

A termelés, a közösségi viszonyok, a társadalmi lét- és fejlődéskövetelmények fejlesztése *végző fokon* a termelőerők univerzális fejlődésén múlik. Mégpedig mind az *objektív* termelőerők (gépek, gépsorok, automaták stb.), mind pedig *szubjektív* formában (azaz egyéni tulajdonságok, szellemi és fizikai készségek, és természetesen más, pl. erkölcsi, jellembeli tulajdonságok formájában) meglevő termelőerők fejlődésén és szervezettségénél.

A termelőerők fejlesztésének a *szubjektív*, emberi oldalát, tehát az emberi tulajdonságokat: a szakismereteket, kulturáltságot, a szellemi és fizikai készségeket, az erkölcsi és politikai tudatosságot, a jellembeli sajátosságokat stb. érintő fejlesztés végző soron nem más, mint az *egyén sokoldalúsága* fejlesztésének kérdése. Az egyéni erők és képességek mindenoldalúsága azonban a közösségi jellegű társadalmi viszonyok fejlesztésének is egyik leglényegesebbike. Hiszen ez a kérdéscsoport az egész társadalmi fejlődés-probléma közvetlenül emberi oldalát, tehát legbonyolultabb vonatkozását jelenti. Azt az oldalát jelenti, amelyet Marx *A politikai gazdaságtan*

birálatának alapvonalai c. munkájának egyik helyén az egyén fejlődésének három történelmi szakaszát tárgyalva a fejlődés harmadik szakaszát a következőképpen jelölte meg: „Szabad egyéniség, amely az egyének egyetemes fejlődésére és közösségi, társadalmi termelékenységük mint társadalmi képességük alárendelésére alapozódik...”³

A „szabad individualitás” tehát éppen abban a folyamatban bontakozik ki, amelyben az egyének egyetemes fejlődésükön alapuló társadalmi képességüket, vagyis személyiségüket *alkotó* módon érvényesítik a közösségi-társadalmi és egyben egyéni célok megvalósításában. A közösségi-társadalmi célok alapján megvalósuló sokrétű tevékenység tehát maguknak az egyéneknek — az objektív társadalmi követelményeken alapuló — magasabb színvonalú és sokrétűbb szükségletkielégítést és jólétét, továbbá személyiségük fejlesztését és alkotó érvényesítését szolgálja.

Az az egyén, akinek szükségletei és személyisége mindenoldalú és a társadalmi követelmények szerinti fejlesztése a legfontosabb társadalmi cél, egyben a termelőerők *emberi*, tehát szubjektív oldalaként a közösségi termelésében bizonyos értelemben eszközzé teszi magát. De az egyén eszközzé, teljesebb, sokoldalúbb *emberi* szükségletei kielégítése és szubjektivitása megvalósítása és fejlesztése céljából teszi magát. A társadalmi tulajdonviszonyok és célok alapján a termelésben és más, a termelésen kívüli tevékenységben ugyanis „az ember nem valamilyen meghatározottságban termeli magát újra”, hanem itt méginkább — mint ahogyan Marx a polgári társadalom egyénére utalva kifejti — nem olyan valami akar maradni, ami lett, „hanem a levés abszolút mozgásában van”.⁴ Hiszen a közösségben, közösségi-társadalmi célú termelés alapján válik nemcsak lehetségessé, hanem egyúttal elkerülhetetlen szükségletté is az egyén számára, hogy a társadalom közösségi értékeit mind szélesebb értelemben egyéni tulajdonságává, például: szakismeretével, fizikai és szellemi képességévé, erkölcsi és jellembeli tulajdonságává — egyszóval egyéni erőivé és értékeivé alakítsa. A termelőtevékenység szolgál alapul tehát a természet erőinek és a társadalom pozitív értékeinek mind szélesebbkörű megismerésére, gyakorlati elsajátítására és ezek révén „második” természetként való működtetésére is.

A társadalmi, a közösségi együttműködésen alapuló termelésben és egyéb közös célú társadalmi tevékenységben formálódik fokozatosan uralkodó társadalmi formává a szocialista közösség, és ezzel kölcsönhatásban az egyén emberi természetévé, egyre átfogóbb tulajdonságává a kollektívizmus. Az emberek tehát a különböző formájú társadalmi-közösségi együttműködés során egyéni érdekeikben meglevő *azonos társadalmi* vonatkozások révén kapcsolódnak a *másik* emberhez. A másik emberhez való azonos társadalmi kapcsolatban az a leglényegesebb (és egyúttal a legáltalánosabb) tényező, hogy az egyik egyén a másik számára és fordítva: a másik az ő számára mint *tárustulajdonos*, a *hatalom birtokosa* és egyúttal valamilyen munkamegosztásban, szakágban vele együttműködő *termelő* van adva, és hogy ezek révén mindannyian tulajdonképpen társadalmilag hasznos munkájuk arányában részesülnek a javakból.

A közösségi együttműködés eredményességét a tevékenykedő egyéneknek nemcsak fizikai és szellemi képessége és szakmai ismeretei, hanem erkölcsi-politikai stb. emberi tulajdonságai is lényegesen befolyásolják. Tehát mindazok az emberi kvalitások befolyásolják a közösség belső viszonyait, amelyeket az *együttműködés érdekében* bevonnak. Ezért az is természetes, hogy az együttműködés eredményességét szolgáló emberi kvalitásokkal szemben a közösség tagjai nem lehetnek közömbösek.

³ Uo. 75. l.

⁴ K. Marx: *A tőkés termelés előtti tulajdonformák*. Bp., 1953, Szikra. 22. l.

A szocialista társadalomban éppen ez a tény jelent közvetlenebb *szubjektív alapot* az emberi természet kollektív tendenciájú fejlődéséhez. A kollektív tendenciájú fejlődésben elért színvonal természetesen elválaszthatatlan a társadalom *objektív* tényezőinek fejlettségétől. Hiszen — elvileg — minél fejlettebb a társadalom, annál szélesebb-körűen és igényesebben működteti az emberi kvalitásokat, tehát annál szélesebb-körűen vonja be a pozitív emberi értékeket és tulajdonságokat a kollektív együttműködésen alapuló társadalmi céljai megvalósításába.

* * *

Objektív társadalmi tény, régen megállapított marxista igazság az, hogy a társadalom fejlettsége általában és végső fokon a *termelőerők* fejlettségén múlik. De korunk fejlett társadalmi viszonyai tették még nyilvánvalóbbá, hogy a termelőerők objektív és szubjektív oldalának dialektikus kölcsönhatásában a *szubjektív* vonatkozás, vagy az ember fejlettsége, sokoldalúsága és az objektív társadalmi feltételekkel és követelményekkel egyező felhasználása tulajdonképpen a legközvetlenebb mozgatóereje a társadalom továbbfejlesztésének.

Ez utóbbi fejlődéstény még a fejlett monopolkapitalista társadalmi viszonyokon belül is érezteti — igaz, súlyos ellentmondásokkal terhes — hatását. Ennek az ellentmondásokkal terhes fejlődésnek egyik következménye például az, hogy a klasszikus kapitalizmus munkás típusának, „a robot-” vagy „izom-embernek” ötletekben, szakképzettségben szegényes típusát mindinkább felváltja a szakmai specializáltságban, ötletekben, önálló ítéletekben kulturáltabb, gazdagabb, gondolkodó munkástípusa. Ezt a fejlődéstendenciát tükrözik vissza például azok az amerikai vizsgálatok, amelyek szerint a 20-as években „az emberre a robot-gép mértékét alkalmazzák”, de később már azt propagálják, hogy a figyelmet „a gépről mint tényezőről az emberre, mint tényezőre” kell áthelyezni⁵.

Az a fejlődéstendencia, amely a kialakuló klasszikus kapitalizmus korszakának gyáriparában a gépi berendezés növekedésének mértékében csökkentette az emberi tényező szerepét, minthogy az embert mint „izom-” vagy „robot-embert”-t működtette, napjaink monopolkapitalizmusa a jelenkori tudományos-technikai forradalom előrehaladásának arányában viszont az emberi tényező egyre nagyobb és sokoldalúbb hasznosításának jelentőségét húzza alá, nem több, mint a termelőerők (objektív és szubjektív oldala dialektikus kölcsönhatásban levő) mai fejlődésének egyik kifejeződése. Ez a probléma napjaink monopolkapitalista viszonyai között is tehát lényegében a *termelőerők* fejlődésén belül maradó folyamat kérdése. Ez a megállapításunk egyúttal arra is utal — és ez az említett fejlődés-probléma másik oldala —, hogy ha a fejlett monopolkapitalista országokban — napjainkban — a termelés *emberi* tényezőjére egyre nagyobb gondot fordítanak, ezt csupán azért teszik, hogy a legfontosabb termelőerő: az ember nagyobb profitot hozzon, tehát hogy sokoldalúan működjék sokoldalúan felhasznált kvalitásai révén a profit érdekében. Ezért nem lehet a kapitalizmus ember iránti jóakaratából, humanusabb tendenciáiból magyarázni e folyamatot és „fordulatot” az ember felé. Ezt a kapitalizmus felszínén humanusnak látszó tendenciát magukban a *termelőerőkben*, pontosabban a termelőerők két oldalában: a szubjektív és objektív oldal dialektikus kölcsönhatásában végbemenő mai történelmi fejlődésszükségletek és tendenciák kényszerítik ki, amelyek végeredményben azt fejezik ki, hogy az ember a legfontosabb termelőerő. Ez a fejlődéstendencia kényszeríti ki a termelés emberi tényezőjének előtérbe kerülését is. Így azonban nyilvánvalóbbá válik, hogy az ember látszólagos előtérbe kerü-

⁵ *Válaszúton a civilizáció.* Bp., 1968, Kossuth. 123. 1.

lése tulajdonképpen az ember mint *termelőerő* előtérbe kerülését jelenti — tehát az ember *eszköz*-jellegének elmélyülésével van dolgunk a kapitalista társadalom fejlődésével. Következésképpen a folyamat nem a kapitalista társadalom humánusabbá válását, hanem éppen antihumánus tendenciáinak elmélyülését mutatja, hiszen — mint utaltunk rá — az emberi előtérbe kerülése csak a *termelőerők* belső (objektív és szubjektív) tényezői dialektikájában lejátszódó fejlődésfolyamattal van kapcsolatban. A termelőerőkön belül lejátszódó fejlődésfolyamat a kapitalizmus viszonyai között egyúttal párosul a *termelési szerkezet* átalakulásával. Párosul tehát a *fogyasztási* javakat termelő ipar mind nagyobb arányával. Mindezek a fentebb elmondottakkal együtt azonban egyáltalán nem pozitív irányban változtatják meg a monopolkapitalizmus kizsákmányoló, antihumánus természetét, hanem éppen *negatív* értelemben elmélyítik azt.

Azzal ugyanis, hogy a legfejlettebb monopolkapitalista országokban a tudományos-technikai forradalom fejlődésszükségletének megfelelően, a munkást vagy a munkások egy részét, nem egyszerűen „izom-” vagy „robot-ember” mivoltában működtetik, azt jelenti, hogy a munkást mind *sokoldalúbban* igénybe veszik mint *termelőerőt*. Igénybe veszik fizikai erején kívül más emberi kvalitásait, éspedig nemcsak szakismeretét, hanem önálló ötletekre és ítéletekre való képességét is, új helyzetekben, nem várt feltételek közötti eligazodó képességét stb., stb. Egyszóval: teljesebben működtetik a *profit* érdekében egyéniségét, személyiségét.

Ezen a folyamaton mit sem változtat az a tény, hogy a legfejlettebb monopolkapitalista országokban a tőke a munkásnak — főleg a *fizikai* élete *közvetlen* fenntartásával kapcsolatos — *fogyasztási* javakra vonatkozó szükségleteit, igényeit kiszélesítette és elmélyítette. De még az sem változtat a mai kapitalizmus természetén, hogy ennek az egyének bizonyos fogyasztási területeken magasabb színvonalon való kielégítését is lehetővé tette. Hiszen napjaink állammonopolista kapitalizmusának ez a ténye csak az említett termelési szerkezet átalakulásából eredő elmélyültebb kizsákmányolás-lehetőség realizálásának egyik lényeges formáját jelenti. Ugyanakkor ennek az egész folyamatnak a paradoxona az, hogy ezek az átalakulások (a termelési szerkezet átalakulása, a fogyasztási javak bősége, az életszínvonal-emelkedés) kétségtelenül *eltakarják* az egyszerű emberek elől azt, hogy a legfejlettebb monopoltőkés országokban az ember kizsákmányolásának sokirányú elmélyülésével van dolgunk.

Mindebből következik, hogy a monopolkapitalizmus viszonyai között az ember bármilyen sokoldalú kvalitásai, készségei csak a *tőke* termelőerőiként működhetnek társadalmi tényezőként. Ez ugyanakkor nyilvánvalóan korlátot jelent az emberi tulajdonságok, képességek fejlesztésében és működtetésében. Korlátot jelent még a szubjektív képességek és szaktudás termelőerőként való felhasználásában is. Tudniillik a szubjektív erők felhasználását még a termelésben is egyrészt a tőke érdekei korlátozzák. Másrészt a tőke az emberi kvalitások (és főleg erkölcsi-politikai tulajdonságok) szélesebbkörű, termelésen kívüli társadalmi felhasználásával és fejlesztésével szemben legalábbis közömbös, de inkább ellenséges. Hiszen például a szélesebbkörű szervezett társadalmi együttműködés lehetősége, ami az emberi kvalitásokat sokrétűen fejleszti és előréviszi, csak a *munkások* szélesebbkörű érdekeiből indulhat ki. Ez a szélesebbkörű szervezett társadalmi együttműködés lehetősége, ami nemcsak a termelést, hanem a társadalmi élet minden területét érinti és fejleszti, viszont már nem a tőke érdeke, hanem a munkások érdeke, ami többek között kifejeződik például a munkán kívüli társadalmi-politikai együttműködéshez szükséges tulajdonságok fejlesztésében: a politikai tudatosság, a munkásszolidaritás, a kollektizmus stb. fejlesztésében. Mindezekre viszont dezorganizálólag és rombolólag, nem pedig

termékenyítőleg hat a tőke. Ez érthető, hiszen a tőkés számára a munkás egyéniségének fejlesztése, a *termelésen kívüli* társadalmi élet vonatkozásában csak mint termékeinek *fogyasztója* állhat fenn. Ezért törekszik felduzzasztani a tőke a legfejlettebb monopolkapitalista országokban az egyének egész élettartalmát „fogyasztói” jellegűvé.

Ennek, tulajdonképpen a polgári társadalom individualista erkölcsi viszonyainak megfelelően olyan elvi követelmények keletkeznek, hogy: csak *saját* életszínvonaladdal törődj; csak aljradj mulik, hogy mindent megszerezzél és könnyen éljél; mi közöd másokhoz stb., stb. Ennek az életszemléletnek eredményeként sok egyén *termelésen kívüli* társadalmi élete, társadalmi jelentőségét tekintve egyre teljesebb *beszűkülési* tendenciákat mutat, melyet az egyén szabad idejében legfeljebb eltakar — Fromm szavaival — a magánéletben „mindenféle »kicsapongással«, »szórakozással«, »ismeretiséggel«, »kalanddal«, »kiruccanással«”.⁶

De ezekkel mit sem változtat azon a tényen, hogy az emberi élet lényege a javak megszerzéséért és fogyasztásáért való *individualista* küzdelem, amelynek velejárójaként a polgári átlagegyénből természetesen hal ki az a felismerés, hogy az ember a másik ember számára közvetlenül *emberi* kvalitásai miatt és ezen tulajdonságok sokoldalú *emberi* jellegű fejlesztése és egymás számára való kölcsönös hasznosítása révén méginkább, vagy legalább annyira szükséglet, mint a fogyasztási javak, a „dolgok”.

A monopolkapitalizmus tehát a termelőerők objektív és szubjektív oldalainak dialektikus fejlődéstényezőitől kényszerítve, de a tőke érdekeitől korlátozva egyrészt *termelőerő* formájában, másrészt a társadalmi viszonyaiban *individualista* kvalitásaiban ragadja meg az embert.

Ezzel szemben a szocialista társadalom a tulajdonviszonyok kollektív jellegéből eredő objektív követelményeknek megfelelően az embert nem egyszerűen mint termelőerőt, hanem mint a kollektív tulajdon- és hatalmi viszonyok aktív hordozóját is megragadja és fejleszti. Ezért az emberi tényezőt e szélesebbkörű társadalmi jelentőségében mint *kollektív* társadalmi lényt működteti.

Ez a tény persze kiemelten fontossá teszi azt, hogy a közösségi együttműködésbe milyen *emberi* tulajdonságokat vonnak be a kollektívák. Tehát hogy milyen egyéni emberi tulajdonságokat emelnek *társadalmi* jelentőségű emberi kvalitások és értékek színvonalára, rangjára.

Általánosságban persze ebben a kérdésben is a már említett tényezők dialektikus kölcsönhatása érvényesül. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha egy termelő kollektíva termelési eszközeinek, technikájának fejlődési színvonala olyan, hogy az egyént csupán, vagy alapvetően „robot”- illetve „izom-ember” színvonalán meglevő tulajdonságaiban működteti, ez a tény a kollektíva mint termelő alakulat belső termelési és társadalmi viszonyainak színvonalában is kifejeződik. Éspedig kifejeződik például abban, hogy a munkás szakképzettségét, szélesebbkörű önállóságra való képességét és igényét, alkotóképességét, véleményét stb. még társadalmilag elhanyagolható vagy legalábbis közömbös tényezőként kezelik-e? Ez a tény természetesen a szélesebbkörű, termelésen kívüli társadalmi, politikai együttműködés kollektív jellegének erősítése érdekében bevonható egyéb emberi tulajdonságok, mint pl. kötelességtudat, fegyelem, segítőkészség, szükségletek színvonala és más tulajdonságok működtetésének is alacsonyabb szintjét jelenti.

A termelőerők alacsony színvonala alapján tevékenykedő kollektívák tehát az egyén alkotóképességét, általában szubjektumát nem képesek mindenoldalúan és ma-

⁶ E. Fromm: *A szabadság kettős arca*. In: Korunk, 1968. 10. sz. 1455. l.

gasabb szinten ösztönözni, fejleszteni és bevonni a társadalmi együttműködésbe és a társadalmi célokat szolgáló feladatok megvalósításába. Mégis, még ezen az alacsonyabb szinten is *magasabb rendűek* a szocialista társadalmi viszonyok, a kapitalizmus említett társadalmi viszonyainál, mert az embert mégiscsak mint a termelési viszonyok aktív hordozóját és mint illet a társadalmi-politikai fejlődés legfontosabb tényezőjeként — és nemcsak termelőerőként — érvényesítik bizonyos színvonalon. Az egyén emberi kvalitásait mint kollektív jelentőségű tulajdonságokat működtetik és fejlesztik. Természetes, hogy a termelőerők korlátozott fejlettségét érintő jelzett ellentmondások megoldása az egyén fejlődése vonatkozásában, a termelőerők korszerű, a tudományos-technikai forradalom eredményének egyre teljesebb érvényesítése alapján, a termelési viszonyok fejlődésével dialektikus kölcsönhatásban válik lehetségessé.

* * *

A szocialista társadalmi viszonyok között élő egyén a tudományos-technikai forradalom elért eredményeit éppen a szocialista társadalom fejlesztő és felhasználó hatása következtében valamennyi emberi képességét egyre sokoldalúbban teheti a termelés és az általános társadalmi haladás feltételévé. Mégpedig egyrészt a technikai fejlődésben (például az automatizálásban) elért szint arányában, másrészt és főleg a különböző formájú kollektívák szocialista jellegű viszonyainak fejlesztésében elért szint arányában.

Az egyén képességei szerinti mindenoldalú emberi fejlődése a feltételek megvalósulása révén válik nemcsak lehetségessé, hanem magának a társadalmi viszonyok fejlődésének szerves, de viszonylag önálló alkatelemévé, céljává.

A tudományos-technikai forradalom eredményeit egyre teljesebben hasznosító szocialista társadalmi viszonyok fejlődés-dialektikájában teremtdődnek meg tehát azok a feltételek amelyek révén — elvileg — minden egyes egyén *tehetsége* és *társadalmi helyzete* megszabta határokon belül mint viszonylag önálló társadalmi tényező lehetőséget kap arra, hogy emberi fejlődésével közvetlenebbül és tudatosan részt vegyen munkahelyén, de esetleg azon túl is bizonyos színvonalon, a társadalmi fejlődésben. Hogy tehát érvényesítse szubjektumát.

Hiszen éppen e fejlődéstendenciák állítják határozottabban előtérbe a folyamat *emberi* oldalait. Ez nyilvánvalóan azt is jelenti, hogy az ember sokoldalú képessége, tudása és más emberi tulajdonságai fejlesztése és felhasználása nem lehet csupán az egyes ember egyéni belátásának és felismerésének ügye, hanem *társadalmilag tudatosan szervezett* üggyé kell válnia. Ugyanis napjaink szocializmus-építésének gyakorlati szükséglete minden eddigi fejlődési szakasznál intenzívebben előtérbe állítja tehát annak a folyamatnak tudatos társadalmi szervezését is, amelyben az egyén sokoldalú emberi kvalitásai a személyes képességeknek és a társadalmi szükségleteknek megfelelően alakulhatnak ki.

Éppen ezért az egyén emberi tulajdonságai fejlesztése szempontjából is a társadalmi szervezésnek magában kell foglalnia egyebek között az iskola, a felsőoktatás és általában az iskolán kívüli továbbképzési és művelődési rendszer, az erkölcsi, politikai, világnézeti nevelés, a kultúra, a fogyasztási struktúra, az egészségügy, a közszolgáltatás, a munka-, szabad- és pihenőidő, az általánosabb munkán kívüli társadalmi és politikai tevékenység, a családtervezés stb. tudományos alapokon nyugvó megragadását, szervezését és irányítását. Tehát általában azokat a tényezőket, amelyekből az egyéni életstruktúra a szocializmus viszonyai között összetevődik, és amelyek a szocialista életmód és a szocialista viszonyok emberi oldalai fejlesztésének részét és feltételeit jelentik.

Mindez — természetesen általánosságban — azt jelenti, hogy az egyénnel szemben, az egyének szocialista emberi kvalitásaival, erkölcsi, politikai, általában pszichikai és kulturális életének gazdagításával kapcsolatos társadalmi igények már napjainkban is jelentősen megnövekedtek. Már szoltunk arról, hogy a társadalom az egyéni szükségletek mind gazdagabb és sokoldalúbb, de a társadalmi követelmények szellemében történő kielégítése révén teszi érdekeltté az egyént abban, hogy egyrészt szükségleteit tehetsége, emberi kvalitásai társadalmi hasznosságú felhasználásának megfelelően szüntelenül túllépje, másrészt hogy semmiféle emberi tulajdonságában ne az maradjon, ami volt, hanem a „levés állapotában” szüntelenül fejlődjék szakismeret, kultúra, erkölcsiség, tudatosság, önállóság, szélesebbkörű alkotó társadalmi aktivitás, kezdeményezés stb. révén, tehát hogy egyénisége, embersége sem rekedjék meg egy és ugyanazon állapotban.

Az egyének ehhez a fejlődési lehetőséghez azonban nyilvánvalóan sokoldalú alkotó lehetőséggel telített tágabbkörű társadalmi mozgástérre és nagyobb fokú felelősséggel párosult szabadság-lehetőségre van szüksége. Továbbá a társadalmi termelés és a társadalmi viszonyok olyan arányú fejlesztésére is szüksége van, amelynek alapján az emberek alkotás-szükségletét egyre inkább nem nyomják el és nem emésztik fel a szűkkörű létfenntartásból eredő mindennapos gondok, ami a tudományos-technikai forradalom eredményeinek társadalmi realizálása révén, a szocializmus viszonyai között, belátható időn belül mind teljesebben megoldható. A tudományos-technikai forradalom eredményeinek realizálása révén átalakuló új termelési feltételek más vonatkozásban is objektív alapot nyújtanak az egyén sokoldalúsága kibontakoztatásához. Éspedig azért, hogy az egyén minden bizonnyal fokozatosan kikerül a pusztán kivitelező tevékenység szféráiból, és szubjektivitását a termelés előkészítésének és átalakításának területein működteti, miközben „saját általános termelőerejének elsajátítása, az, hogy megérti a természetet, és uralkodik felette társadalomtestként való létezése révén” — válik legfőbb tevékenységévé.⁷

Az egyének ezt a mindenoldalú átalakulását a megnövekedő *szabadidő* egyénileg és társadalmilag hasznos felhasználása, valamint a *munkamegosztás* olyan *átalakulása* realizálja, amelyben az emberi képességek nem „kívülről” rendelődnek alá egy bizonyos szakmai munkának, hanem a *munkamegosztás maga alakul át* egyre inkább az emberi fejlődésszükségleteknek megfelelővé. „A jelek szerint a munkastruktúra teljes *mozgékonyága* a jövő civilizációjában (az osztály nélküli társadalomban) nemcsak lehetségessé, hanem elengedhetetlenné is válik mindenütt, ahol szükség lesz arra, hogy megkeressék az emberi képességek kihasználásának és fejlesztésének lehetőségeit. Minden jel amellet szól, hogy a kétféle tendencia — a specializálás és az egyetemesség válás — közül a tudományos-technikai forradalomban a második válik egyre határozottabbá”.⁸

Az, hogy a tudományos-technikai forradalom objektív eredményei és ösztönzése alapján kibontakozó egyéni képességek és sokoldalúság az egyetemes társadalmi célokat, a társadalom közérdekét szolgálja, nyilvánvalóan a társadalmi tulajdonviszonyok alapján a szocialista viszonyok mindenoldalú elmélyülése biztosítja. Ebben igen fontos tényező a már fentebb említett társadalmi, a politikai, a gazdasági élet demokratizálásának fejlesztése. Hiszen a társadalom a demokratizálás révén mint *hatalmi* tényezőt is sokrétűen bevonja az egyént a társadalmi-gazdasági-politikai folyamatok tevékeny, alkotó alakításába és ezzel egyúttal az erkölcsi-politikai tulajdonságok fejlesztésének más szintű objektív társadalmi feltételét és szükségletét

⁷ K. Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*. MEM. 46/II. köt. 169. l.

⁸ *Válaszúton a civilizáció*. Bp., 1968, Kossuth. 100. l.

nyújtja. Ha mindez valóban összekapcsolódik a legmagasabb szintű tudományos-technikai fejlődéssel, akkor a szocialista társadalmi viszonyok valóban olyan létfeltételeket teremtenek az emberek számára, amelyek alapján a szűkkörű szükséglet-kielégítés hétköznapi gondjaitól és emberi kicsinyességeitől megszabadulva élvezhetik meg gazdagodó emberi képességeiknek, közösségi tulajdonságaiknak és közéleti tevékenységüknek felemelő emberi érzését.

Mindezek alapján nem frázis azt állítani, hogy a szocialista társadalom fejlődése olyan objektív és szubjektív feltételeket teremt, amelyben az egyén ismeretek szerzése, kulturálódás, sokrétű termelési és termelésen kívüli társadalmi tevékenység révén nemcsak a különböző formájú társadalmi közösséggel kerülhet alkotó viszonyba, hanem — éppen e viszonyok közvetítésével — *saját személyével, saját emberi tulajdonságaival* is közvetlenül önkritikus és tudatos viszonyba jut.

Mindezek a tényezők egyre teljesebben biztosítják, hogy a szocializmus viszonyai között az ember kollektív természete, és nem individualista, egoista vonásai váljanak uralkodókká.

Dezső Kalocsai

ABOUT PROGRESS-TENDENCIES OF INDIVIDUAL AND COMMUNITY IN THE SOCIALIST SOCIETY

The author strives to deduce the theme from a possible solution of the problem of interest and need. The author sees difference between interest and need in the matter that while, for example, *personal need* is a being and developing factor fundamentally concerned to the *individual*, the *personal interest* on the other hand comprehends the *mode and possibilities* of satisfying personal needs always on the basis of *social* interests and possibilities. So the personal interest connects the personal needs with the social requirements and interests more directly.

The problem is: whether the many-sided development of individuality also proceeds, on the basis of personal needs satisfying in respect to social requirements, namely — according to the historical conditions — at the cost of other individuals' being and developing conditions, respectively parallel with the development of other individuals. With the development of socialism the latter tendency gets better and better dominating and by this the harmonic connections between individual and smaller or larger forms of communities show an upward tendency and the communal traits of individuals and collectives grow stronger.

This tendency is being developed — though not on the same level and not free of contradictions — by the most different forms of economical interest — system, the common producing and other forms of social activities, for example the strengthening of workshop — democracy, education propaganda, etc.

The problems of developing common traits are also in connection with the enrichment of the content and areas of public life. Hereby the individuals of socialist society gradually realize that a man is at least as *directly* a need for the others because of his *many-sided human qualities*, as the goods serving the subsistence which are more and more attainable for everybody in increasing richness.

Дежёв Калочаи

О ТЕНДЕНЦИЯХ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ И КОЛЛЕКТИВА В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Эту тему автор старается раскрыть при помощи решения вопроса о заинтересованности и потребности. Разницу между потребностью и заинтересованностью автор видит в том, что в то время, как *личная потребность*, в основном относящаяся к *личности*, является фактором бытия и развития, то в отличие от этого *личная заинтересованность* содержит в себе *способы и возможности* удовлетворения личных потребностей только лишь при учёте интересов, потребностей и возможностей *общества*. Таким образом личная заинтересованность более непосредственно связывает личные потребности с общественными требованиями и интересами.

Проблема заключается в следующем: на основе удовлетворения личных потребностей относившихся к общественным требованиям происходит ли многостороннее развитие лич-

ности, — соответственно историческим условиям — за счёт бытия и условий развития других личностей, или параллельно развитию других личностей. Развитием социализма эта последняя тенденция всё более становится господствующей и согласно этому связь между личностью и коллективом гармонично развивается и усиливается чувство общественности коллектива и личности.

Эту тенденцию развивает, хотя и не без противоречий и не на одинаковом уровне — и экономическая система материальной заинтересованности, формы коллективного производства и другие формы общественной деятельности, так например, самые различные формы расширения демократии на предприятиях, и. т. д. воспитание, пропаганда, и. т. д. Проблема развития коллективных черт связана и с обогащением содержания сфер общественной жизни. Благодаря этому личность социалистического общества всё более и более осознаёт, что человек для человека в силу их многосторонних качеств, непосредственно представляет такую же потребность, как и материальные блага, служащие для существования.